

สถานการณ์ การแพทย์พื้นบ้าน แผนไทย ทางเลือก

สถานการณ์การจัดการความรู้ วิจัย ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ

รุจิราถ อรรถสิทธิ์ เสาวณีย์ กุลสมบุรณ์ รัชนิ จันทรเกษ สุพัตรา สันทนานุการ และ
พจิกาญจน์ จิระเสถียรพงศ์ / สำนักงานการแพทย์พื้นบ้านไทย
กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข

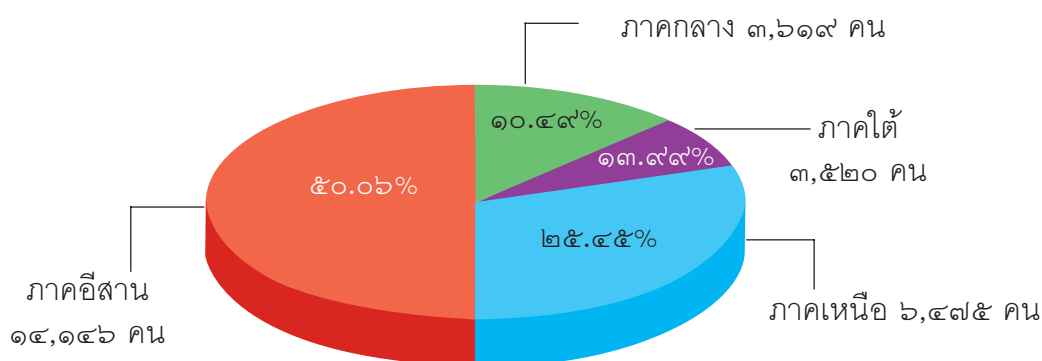
ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพเป็นปรากฏการณ์ภาพรวมของภูมิปัญญาด้านสุขภาพพื้นบ้าน (Indigenous Health) และภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน (Indigenous Medicine) การสร้างและจัดการความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ เป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๔๘ สำนักงานการแพทย์พื้นบ้านไทยได้ศึกษา แสวงหา และจัดการระบบองค์ความรู้ภาพรวมของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ มีรายละเอียด ดังนี้

สถานการณ์ของจำนวน การกระจายตัว และบทบาทของหมอพื้นบ้าน

จากการสำรวจของกลุ่มงานคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ข้อมูลวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๔๘ พบว่า รายงานของ ๓๙ จังหวัด มีหมอพื้นบ้านจำนวน ๓,๐๗๕ คน จำแนกเป็น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑,๙๕๓ คน ภาคกลาง ๔๖๗ คน ภาคเหนือ ๑๔๔ คน และภาคใต้ ๕๑๑ คน (บางจังหวัดมีการสำรวจข้อมูลที่ดีและแสดงถึงการกระจายตัวของหมอพื้นบ้านที่ชัดเจน เช่น จังหวัดพัทลุง ยโสธร มุกดาหาร และปราจีนบุรี) ข้อมูลชุดนี้ถูกวิเคราะห์โดย วรณา จารุสมบุรณ์ พบว่า หมอพื้นบ้าน ๓,๐๗๕ คน จำแนกเป็นเพศชาย ๑,๙๓๘ คน และเพศหญิง ๑,๑๓๗ คน ในจำนวนนี้มีพระสงฆ์ ๑๓ รูป อายุเฉลี่ย ๕๓ ปี และมีจำนวนหมอพื้นบ้านที่อายุน้อยกว่า ๓๐ ปี เพิ่มขึ้นจากเดิม หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นเกษตรกร แรงงานรับจ้าง และค้าขาย หมอพื้นบ้านบางส่วนมีรายได้จากการนวด หมอพื้นบ้านได้ความรู้จากหลายแหล่ง คือ จากบรรพบุรุษ จากบุคคลอื่น และจากโรงเรียน/สถาบัน ช่วงเวลาการศึกษามีตั้งแต่ ๑ ปี ถึงหลายสิบปี (๑๐-๔๐ ปีขึ้นไป) หมอพื้นบ้านจำแนกตามบทบาทเป็น ๔ ประเภท คือ หมอไสยศาสตร์ ๑,๒๓๘ คน หมอยาสมุนไพร/แผนโบราณ ๑,๐๙๓ คน หมอนวด ๑,๒๖๙ คน และหมอตำแย ๑๓๑ คน โดยประกอบกิจกรรมการดูแลสุขภาพโรคที่บ้านตนเอง บ้านผู้ป่วย สถานพยาบาล/สถาน

ประกอบบริการและวัด และหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่มีใบประกอบโรคศิลปะ และข้อเสนอแนะมีหลายประเด็น คือ การรับรองและขึ้นทะเบียนใบประกอบโรคศิลปะ การส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการ การอนุรักษ์ และสืบทอด เวทีแลกเปลี่ยน และจัดตั้งชมรม อย่างไรก็ตาม การสำรวจครั้งนี้ยังไม่สมบูรณ์ (ข้อมูลปัจจุบัน ณ วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙) กลุ่มงานคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร จากรายงานของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ๗๕ จังหวัด พบว่ามีหมอพื้นบ้านทั้งหมด จำนวน ๒๗,๗๖๐ คน จำแนกเป็นภาคกลาง ๓,๖๑๙ คน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๔,๑๔๖ คน ภาคเหนือ ๖,๔๗๕ คน และภาคใต้ ๓,๕๒๐ คน แต่ยังมีได้มีการวิเคราะห์ข้อมูล คู่มือในแผนภูมิ ๑) ข้อมูลภาพรวมยังแสดงภาพหมอพื้นบ้านไม่ชัดเจนขึ้นอยู่กับความเข้าใจต่อเป้าหมายและประโยชน์ของการเก็บข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และเครื่องมือการเก็บข้อมูล

แผนภูมิ ๑ แสดงจำนวนและการกระจายตัวของหมอพื้นบ้าน

แหล่งข้อมูล : จากการสำรวจของกลุ่มงานคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ข้อมูลสรุป ณ วันที่ ๑ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

ตารางที่ ๑ แสดงการจำแนกจำนวนและประเภทของงานวิจัย ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพระหว่างปี ๒๕๓๕-๒๕๕๘

รายการ	จำนวน (เรื่อง)	ประเภท	
		งานวิจัย	งานวิทยานิพนธ์ / สารนิพนธ์
(๑) งานวิจัยด้านสุขภาพแบบพื้นบ้าน	๓๘	๑๐	๒๘
(๒) งานวิจัยการแพทย์พื้นบ้านแบบประสบการณ์	๗๘	๓๑	๔๗
(๓) งานวิจัยการแพทย์พื้นบ้านแบบพิธีกรรมและความเชื่อ	๓๘	๑๕	๒๓
รวม	๑๕๔	๕๖	๙๘

ทำให้ข้อมูลที่ได้อาจไม่สะท้อนศักยภาพและความจริงทั้งหมดเกี่ยวกับหมอพื้นบ้านอย่างไรก็ตาม สำนักงานการแพทย์พื้นบ้านไทยได้ใช้ประโยชน์จากฐานข้อมูลในการพัฒนาโครงการศักยภาพหมอพื้นบ้าน ปี ๒๕๔๘

สถานการณ์งานวิจัยภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ

สถานะงานวิจัยภาพรวม

สำนักงานการแพทย์พื้นบ้าน กรมพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านไทยและการแพทย์ทางเลือก ได้ประมวล จัดระบบ และวิเคราะห์งานวิจัยภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ ระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๗

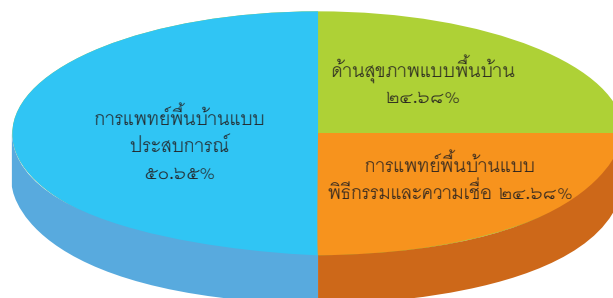
โดยการรวบรวมงานวิจัยและงานวิทยานิพนธ์จากเครือข่ายสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ และจากห้องสมุดของหน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษาภาครัฐ ในกรุงเทพฯ และภูมิภาค ทั้งหมด ๑๗ แห่ง ในระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ - เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ พบงานวิจัยและงานวิทยานิพนธ์ ทั้งหมด ๒๐๗ เรื่อง จำแนกเป็นภาคเหนือ ๖๗ เรื่อง ภาคอีสาน ๘๒ เรื่อง ภาคกลาง ๓๖ เรื่อง และภาคใต้ ๒๒ เรื่อง หลังจากศึกษาบทคัดย่อและรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์บางส่วน จึงคัดเลือกงานจำนวน ๑๕๔ เรื่อง มาประมวลและวิเคราะห์เบื้องต้น งานวิจัยและงานวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพจำนวน ๑๕๔ เรื่อง จำแนกเป็น ๓ หมวด คือ (๑) ภูมิปัญญาด้านสุขภาพแบบพื้นบ้านจำนวน ๓๘ เรื่อง (๒) ภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบประสบการณ์ จำนวน ๗๘ เรื่อง และ (๓) ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านแบบพิธีกรรมและความเชื่อ จำนวน ๓๘ เรื่อง (ดูแผนภูมิ ๒) และงานทั้งหมดจำแนกเป็นงานวิจัย ๕๖ เรื่อง และงานวิทยานิพนธ์ ๙๘ เรื่อง (ดูตารางที่ ๑)

ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ

เป็นวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพของกลุ่มชนและชาติพันธุ์ องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพสัมพันธ์กับวัฒนธรรม มีอัตลักษณ์ มีการผสมผสานกับการแพทย์แบบอื่นและมีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพยังสืบทอดและเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงเป็น “ความรู้เชิงประสบการณ์ (experienced-knowledge)” ภายใต้บริบทสังคมวัฒนธรรมเฉพาะ ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑. ภูมิปัญญาด้านสุขภาพแบบพื้นบ้าน (Indigenous Health) หมายถึง การดูแลสุขภาพในชีวิตประจำวัน เป็นความรู้ เทคนิค และประสบการณ์เชิงปฏิบัติภายใน บั๊จแจก ครอบครัวและเครือญาติ ตัวอย่างเช่น ภูมิปัญญาด้านอาหารพื้นบ้าน การดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์ และหลังคลอด การใช้สมุนไพรและยาบำรุงร่างกายในครอบครัว เป็นต้น
- ๒. ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน (Indigenous Medicine หรือ Folk Medicine) เป็นภูมิปัญญาการรักษาโรคของท้องถิ่นและชาติพันธุ์ที่มีฐานคิดและแบบแผน การปฏิบัติที่ผสมผสานระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติ วัฒนธรรม ศาสนาและประสบการณ์จากการปฏิบัติจริงที่สะสม สืบทอด และใช้ประโยชน์ในท้องถิ่น เป็นการดูแลสุขภาพตนเองในชุมชนดั้งเดิมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต โดยมีหมอพื้นบ้านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการดูแลสุขภาพโรค ตัวอย่างเช่น การแพทย์พื้นบ้านล้านนา การแพทย์พื้นบ้านอีสาน การแพทย์พื้นบ้านของหลายชาติพันธุ์ เป็นต้น

แผนภูมิ ๒ แสดงสัดส่วนของงานวิจัย ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ

งานภูมิปัญญาด้านสุขภาพแบบพื้นบ้าน

งานศึกษามีทั้งหมด ๓๘ เรื่อง จำแนกเป็นงานวิจัย ๒๘ เรื่อง และงานวิทยานิพนธ์ ๑๐ เรื่อง จำแนกเนื้อหาเป็น ๓ ด้าน ดังนี้

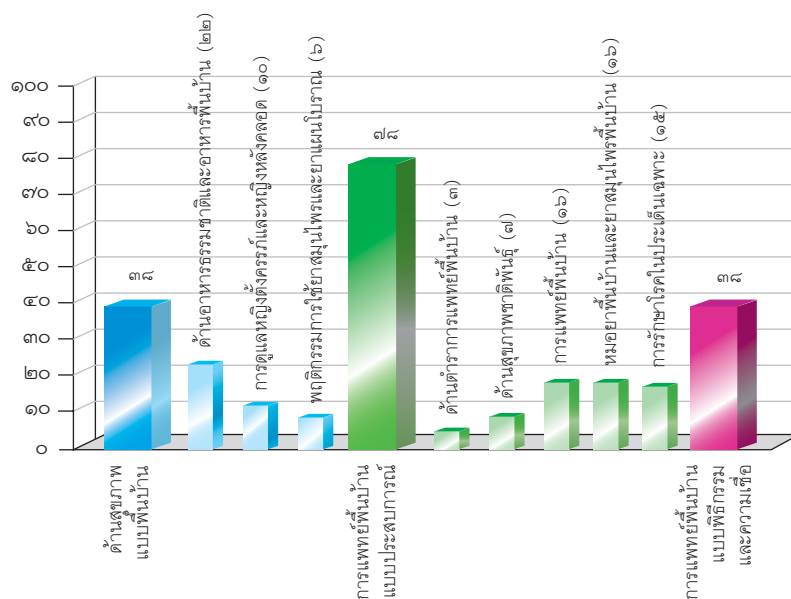
๑. **งานวิจัยอาหารธรรมชาติและอาหารพื้นบ้าน** งานศึกษาวิจัยมี ๒๒ เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ บางส่วนเป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม องค์ความรู้จากงานวิจัยแสดงถึงความสนใจและความหลากหลายของอาหารพื้นบ้านหรืออาหารธรรมชาติ มีการศึกษาจำแนกชนิดและรูปแบบการบริโภคแมลงและปัจจัยที่ทำให้เกิดการบริโภคแมลง และงานวิจัยหลายเรื่องในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และในเขตภูเขามีการศึกษาพืชผักพื้นบ้าน ที่ประชาชนเก็บจากแหล่งธรรมชาติหลายร้อยชนิด มีการจำแนกชื่อวิทยาศาสตร์ ส่วนที่ใช้ วิธีเก็บ การใช้ประโยชน์และการปรุงอาหาร แต่งานวิเคราะห์คุณค่าทางโภชนาการ และคุณค่าทางยาค่อนข้างน้อย นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้านเกี่ยวกับ ชนิดอาหาร พฤติกรรมบริโภคอาหาร ปัจจัยการบริโภคอาหาร ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการสูญหายของอาหารและพืชผักพื้นบ้าน การฟื้นฟูวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน
๒. **งานวิจัยพฤติกรรมการใช้ยาสมุนไพรและยาแผนโบราณ** งานศึกษาวิจัย ๖ เรื่อง งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ แสดงว่า ประชาชนซื้อยาจากร้านขายยาแผนโบราณ ตลาดและวัด รูปแบบเป็นยาตำรับและยาเดี่ยว ประชาชนมีการตัดสินใจเลือกซื้อและบริโภคยาสมุนไพร และยาแผนโบราณสำหรับดูแลสุขภาพและโรคที่พบในท้องถิ่น เป็นยาเพื่อรักษาโรคลม อากกรกลุ่ม เลือดลม โรคสตรี อากกรกินผิด การบำรุงธาตุ การบำรุงร่างกาย และบำรุงทางเพศ อากกรปวดเมื่อยและคลายเส้น ปัญหาการบริโภคยาสมุนไพรและยาแผนโบราณ คือ การปนปลอมและการปนเปื้อน จากเชื้อราและโลหะหนัก และความรู้ความเข้าใจในการใช้ยาอย่างเหมาะสมและถูกต้อง
๓. **งานวิจัยการดูแลสุขภาพหญิงตั้งครรภ์และหญิงหลังคลอด** งานศึกษาวิจัย ๑๐ เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานกับการวิจัยเชิงปริมาณ บางเรื่องเป็นงานวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พื้นที่วิจัยส่วนใหญ่เป็น ภาคกลางและภาคใต้ งานวิจัยแสดงถึงแรงจูงใจและกระบวนการดูแลแบบพื้นบ้าน นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยเพื่อปรับเปลี่ยนความรู้และพฤติกรรมของหญิงหลังคลอดและยังคงมีความขัดแย้งดำรงอยู่ในการบริการการคลอดแผนใหม่กับการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน

งานวิจัยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านแบบประสบการณ์

งานวิจัยนี้หมายถึง การดูแลรักษาโรคแบบพื้นบ้านที่มีการสืบทอด เรียนรู้ และฝึกปฏิบัติร่วมกับ ครูอาจารย์และการปฏิบัติจริงเป็นเวลายาวนานหลายปีหรือหลายสิบปี งานวิจัยลักษณะนี้มี ๗๘ เรื่อง จำแนกเป็น ๕ ด้าน ดังนี้

- ๕.๑ งานวิจัยตำราการแพทย์พื้นบ้าน มีงานวิจัย ๓ เรื่อง เป็นการรวบรวมตำราการแพทย์พื้นบ้านของวัดและหมอพื้นบ้านที่มีชื่อเสียง วิเคราะห์เนื้อหาตำรา ปวีรบรรต และบันทึกเป็นภาษาไทย งานวิจัยทั้งหมดใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ โดยวิธีสืบค้นและการสัมภาษณ์

- ๕.๒ งานวิจัยด้านสุขภาพของชาติพันธุ์ มีงานวิจัย ๗ เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ มีการศึกษาแบบแผนการดูแลสุขภาพตนเองและการแพทย์ของชนเผ่าภาคเหนือ ประกอบด้วย ชนเผ่า ลahu ม้ง เย้า ลีซอ มูเซอดำ อาข่า กระเหรี่ยง เมี่ยน อีเก้อ งานวิจัยพบว่า ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดและใช้ประโยชน์ในชุมชน มีหมอยาสมุนไพรและหมอผีเป็นผู้เยียวยาและดูแลสุขภาพคนในชุมชน

- ๕.๓ งานวิจัยการแพทย์พื้นบ้าน มีงานวิจัย ๑๖ เรื่อง ประกอบด้วยเนื้อหา ๔ ด้าน คือ

- (๑) การสำรวจและการกระจายตัวของหมอพื้นบ้าน
- (๒) ความเป็นมา พัฒนาการ แนวคิด การวินิจฉัยและวิธีการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน
- (๓) สถานภาพบทบาทและการปรับบทบาทของหมอพื้นบ้าน รวมทั้งปัจจัยที่สัมพันธ์กับบทบาทของหมอพื้นบ้าน
- (๔) แนวคิดและแนวทางพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน งานวิจัยส่วนใหญ่ใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ งานวิจัยลักษณะนี้มีงานบุกเบิกที่สำคัญคือ “ชุดโครงการวิจัยเรื่อง การสังคายนาองค์ความรู้หมอเมือง เพื่อการพัฒนาระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนาของ ยี่งยง เทาประเสริฐ และคณะ (๒๕๔๕-๒๕๔๗)”

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยภูมิปัญญาชาติพันธุ์ด้านสุขภาพผสมผสานกับศาสตร์นิเวศ-ชาติพันธุ์ (Ethnoecology) และพฤกษศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethnobotany) จำนวน ๒๑ เรื่อง ส่วนใหญ่ศึกษาหลายชาติพันธุ์ในพื้นที่ภาคเหนือ งานบุกเบิกสำคัญคืองานวิจัยเรื่อง ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ของ ยศ สันตสมบัติ และคณะ (๒๕๔๗)

๕๑. **งานวิจัยหมอยาพื้นบ้านและยาสมุนไพรพื้นบ้าน** งานวิจัยนี้มี ๑๖ เรื่อง ประกอบด้วย การสำรวจการใช้ยาสมุนไพรของหมอยาพื้นบ้าน ๓ เรื่อง การศึกษาหมอยาพื้นบ้าน ๕ เรื่อง และการใช้ยาสมุนไพรพื้นบ้านของประชาชน ๕ เรื่อง นอกจากนี้ยังมีการศึกษาสมุนไพรพื้นบ้านผสมผสานกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์และเภสัชศาสตร์ ๓ เรื่อง เพื่อตรวจสอบสรรพคุณและความปลอดภัยของยาสมุนไพรพื้นบ้าน

๕๒. **งานวิจัยแบบแผนการรักษาโรคแบบพื้นบ้านในประเด็นเฉพาะ** งานวิจัยนี้มี ๑๕ เรื่อง ประกอบด้วย

(๑) งานวิจัยการนวดพื้นบ้าน ๔ เรื่อง เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ในประเด็นความเป็นมาของหมอนวด แนวคิด โรคและสาเหตุของโรค การตรวจและวิธีการนวด ผลการนวดและการผสมผสานกับการแพทย์แผนปัจจุบัน

(๒) งานวิจัยการรักษากระดูกหักแบบพื้นบ้าน มี ๔ เรื่อง มีการศึกษากระบวนการรักษากระดูกของหมอพื้นบ้านและผู้ป่วย และการถ่ายทอดความรู้ของหมอพื้นบ้าน

(๓) การวิจัยการรักษาอาการงูัดแบบพื้นบ้าน มี ๕ เรื่อง ประกอบด้วย งานศึกษาองค์ความรู้และกระบวนการรักษาของหมอและผู้ป่วย และงานศึกษาด้านเภสัชวิทยาของสมุนไพรพื้นบ้านที่รักษาอาการงูัด

(๔) งานวิจัยวิธีการรักษาโรคต่อกระดูก และดูแลสุขภาพช่องปากแบบพื้นบ้าน ๒ เรื่อง

งานวิจัยการแพทย์พื้นบ้านแบบพิธีกรรมและความเชื่อ

งานวิจัยนี้ หมายถึง งานวิจัยการแพทย์พื้นบ้านที่สะท้อนระบบ คุณค่า ฐานคิด และสัญลักษณ์ ซึ่งเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ของชีวิตและความเจ็บป่วย พิธีกรรมส่วนใหญ่เป็นการผสมผสานของความเชื่อแบบพราหมณ์ พุทธและผี งานวิจัยมี ๓๔ เรื่อง งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวกับผีและวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าที่ และพิธีกรรม (หมอที่ประกอบพิธีกรรม ตัวอย่างเช่น หมอลำผีฟ้า เฒ่าจ๋ม หมอธรรม หมอเหยา มะมวด ม้าขี่ หมอขวัญ) บทบาทของพิธีกรรมในการคุ้มครองชีวิต ความสัมพันธ์ภายในเครือญาติ คุ้มครองธรรมชาติ การรักษาโรค เสริมความเชื่อมั่นและคลายกังวลใจ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาหมอพระหรือพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่

ดูแลรักษาโรค มีการทำหลักธรรม การสวดมนต์ ยาสมุนไพร และพิธีทางไสยศาสตร์มาใช้ในการรักษาโรคเรื้อรัง โรคเมะเร็ง โรคเอดส์ และบำบัดผู้ติดยาเสพติด

ข้อเสนอแนะเพื่องานวิจัยและจัดองค์ความรู้ในอนาคต

๑. ในภาพรวม งานวิจัยและจัดการองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ งานวิจัยแบบสำรวจและงานวิจัยเชิงทดลองมีจำนวนน้อยและยังขาดการวิเคราะห์แบบมหภาคและเชื่อมโยงไปสู่การใช้ประโยชน์กับการพัฒนา นอกจากนี้ พบว่างานวิจัยยังขาดทิศทาง ขาดระบบสนับสนุนงานวิจัยและการจัดการความรู้เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง และควรสนับสนุนการสร้างความรู้โดยประสานงานกับสถาบันการศึกษา เพราะส่วนใหญ่เป็นงานวิทยานิพนธ์
๒. การวิจัยภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพต้องการการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ครบวงจร นำไปใช้ประโยชน์และสื่อสารต่อได้อย่างต่อเนื่องได้
๓. การวิจัยภูมิปัญญาพื้นบ้าน/ดั้งเดิมมาผสมผสานกับภูมิปัญญาสมัยใหม่ผู้วิจัยควรออกแบบให้ชุมชนได้เรียนรู้และสามารถสร้างระบบสุขภาพด้วยตนเองเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง สงบสุข และอยู่รอด ได้ในสังคมปัจจุบัน
๔. การออกแบบและการนำผลงานวิจัยด้านภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพมาใช้ประโยชน์กับสังคมควรคำนึงถึง “กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์” จากงานวิจัย อันมีทั้งระดับบุคคล ชุมชน บุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขแผนใหม่ในสถานบริการสาธารณสุข และสถาบันการศึกษา
๕. งานวิจัยภูมิปัญญาด้านสุขภาพมีหลายศาสตร์ หลายฝ่าย และแหล่งทุนวิจัยเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น กระบวนการวิจัยแบบบูรณาการ และการจัดสรรประโยชน์จากผลงานวิจัยยังต้องมีการวิจัยและหาคำตอบที่ชัดเจน อาจมีลักษณะ “สิทธิบัตรร่วม” ในนวัตกรรม ผลิตภัณฑ์หรือบริการที่สร้างใหม่

เอกสารอ้างอิง

- วรรณ จารุสมบุญ (๒๕๔๘). รายงานการประมวลผลข้อมูลทางสถิติด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ ในโครงการสำรวจศักยภาพหมอพื้นบ้าน ๒๕๔๘. (เอกสารต้นฉบับ).
- รุจิณา อรรถดิษฐ์ และคณะ. (๒๕๔๘). การประมวลและวิเคราะห์เบื้องต้น : องค์ความรู้ของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ร่วมสร้างและจัดการภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ, ๖-๗ กันยายน ๒๕๔๘ ณ โรงแรมเอเชีย กรุงเทพมหานคร. (อัดสำเนา).
- กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (๒๕๔๘). การจำแนกประเภทของหมอพื้นบ้าน Mapping รายจังหวัด ๒๕๔๘. (เอกสารต้นฉบับ).